

SYLWIA KAMIŃSKA-MACIĄG ORCID: 0000-0001-9541-3200

Uniwersytet Wrocławski

MATEUSZ ŚWIETLIŃSKI ORCID: 0000-0001-7009-3837

Uniwersytet Wrocławski

Międzygatunkowa solidarność w świecie *tukoni* Oksany Buły

Abstrakt: Liminalny charakter literatury związany jest z kwestią tłumaczeń na języki obce, a w przypadku ukraińskich książek dla dzieci to te obrazkowe cieszą się największą popularnością poza granicami kraju. Od zdobycia przez Ukrainę niezależności w 1991 roku dzieła takich autorów, jak duet Romana Romanyszyn i Andrij Lesiw czy książki Oksany Buły nagradzane na międzynarodowych festiwalach i tłumaczono na wiele języków obcych, między innymi: polski, czeski, angielski, hiszpański, niemiecki, mandaryński, portugalski i koreański. Biorąc pod uwagę wciąż rosnącą liczbę tłumaczeń utworów Buły, można pokusić się o stwierdzenie, że te pełne uniwersalnych wartości i fantastycznych toposów dzieła mają potencjał, by stać się metaforycznym portalem przybliżającym zagranicznym czytelnikom i czytelniczkom nie tylko specyfikę ukraińskiej przyrody, ale także kulturę tego kraju w czasie, gdy są one niszczone przez rosyjskiego agresora. W niniejszym artykule pragniemy zaprezentować polskim czytelniczkom i czytelnikom świat magicznych stworzeń *tukoni*, opiekunów lasu, wykreowany przez artystkę w serii książek obrazkowych (w tym w przetłumaczonych przez Irynę Vikyrchak na polski książkach *Miś nie chce spać!* i *Żubr chce spać*) oraz powieści graficznej *Bepecova min'* (*Wrzosowa ćma*, 2023). Opis wybranych aspektów utworów Buły pozwoli nam pokazać, że w chronotopie stworzonego przez nią niezwykłego i harmonijnego świata, w którym nie pojawiają się postacie ludzkie, a antropomorfizowana, współpracująca ze sobą przyroda, przekroczenie granic pozwala bohaterom zrozumieć własną rolę w ekosystemie lasu.

Słowa kluczowe: książka obrazkowa, powieść graficzna, Ukraina, liminalność, przyroda, ekologia, międzygatunkowa solidarność

Interspecies Solidarity in Oksana Bula's World of *Tukoni*

Abstract: Picturebooks are the most frequently translated Ukrainian children's books. Since Ukraine gained its independence in 1991, works by authors such as the duo of Romana Romanyszyn and Andrij Lesiv or Oksana Bula have been awarded at international festivals and translated into many foreign languages, including Polish, Czech, English, Spanish, German, Mandarin, Portuguese, and Korean. Given the increasing number of translations of Bula's picturebooks – which contain universal values and fantastic topoi – it can be argued that they have the potential

to become a symbolic portal introducing foreign readers to Ukrainian nature and culture at a time when they are being devastated by Russian aggression. This article introduces Polish readers to the world of the magical creatures of the *tukoni*, guardians of the forest, created by Bula in a series of picturebooks – including those translated into Polish by Iryna Vikyrchak – and the graphic novel *Bepecova milt* (*Heather Moth*, 2023). The analysis of selected aspects of Bula's books demonstrates that in the chronotope of the magical and harmonious universe of the *tukoni* – in which no human characters appear – the crossing of various boundaries allows the characters and the readers to understand their roles in the world's ecosystems.

Keywords: picturebook, graphic novel, Ukraine, liminality, nature, ecology, inter-species solidarity

Oksana Buła, aktywna w mediach społecznościowych ukraińska ilustratorka i autorka książek obrazkowych dla najmłodszych, twórczyni świata magicznych stworzeń *tukoni*, od początku rosyjsko-ukraińskiej wojny nawołuje czytelników na całym świecie do pomocy zarówno ludziom, jak i zwierzętom, które straciły dom z powodu rosyjskiej agresji w Ukrainie. Autorka głośno mówi o tym, że obok licznych zbrodni wojennych skierowanych wobec ludności cywilnej – w tym tysięcy zabitych i porwanych dzieci¹ – wypowiedziana przez Rosję wojna bez wątpienia doprowadziła do *ekocydu*². Wydarzenie takie jak zniszczenie elektrowni wodnej w Nowej Kachowce – największa tego typu tragedia od czasu awarii w Czarnobylu – sprawiło, że życie stracili nie tylko mieszkańcy Ukrainy. Zginęło także wiele gatunków zwierząt. Spowodowało to destrukcję ekosystemu południowych regionów kraju nad Dnieprem (zob. Randhawa, 2023). Zabijanie ukraińskiego środowiska, niszczenie przyrody przez człowieka, przede wszystkim w związku z działaniami zbrojnymi, stały się dla artystki motywacją do wykorzystania swoich grafik w celu pomocy zarówno przyrodzie, jak i ukraińskiej armii. Sama autorka pisze bowiem: „Opowieść o *tukoni* narodziła się w Ukrainie, w spokojnym kraju ze wspaiałą przyrodą! 24 lutego Rosja rozpoczęła wojnę na pełną skalę w naszym domu. Zabijając cywilów z niewiarygodnym okrucieństwem. Niszcząc przyrodę!”³. Niewątpliwie sytuacja geopolityczna znacząco wpłynęła na poetykę wy-

¹ Od lutego 2022 roku przynajmniej 500 dzieci poniosło śmierć. Zgodnie ze stanem wiedzy na lipiec bieżącego roku Rosjanie wywieźli z Ukrainy około 20 000 dzieci (zob. Wolfe, 2023).

² Termin *ekocyd* [gr. oikos = dom, otoczenie + łac. occidere = zabijać] oznacza dosłownie „zabijanie środowiska”. Wszedł on do obiegu w czasie wojny wietnamskiej. Stosowany jest dla nazwania czynności mających na celu niszczenie środowiska człowieka, zwłaszcza w związku z działaniami zbrojnymi (zob. *Ekosłownik*, Wydawnictwo Zielone Brygady, www.zb.eco.pl).

³ Cytat ze strony internetowej *Tukoni World*. Wszystkie cytaty z języka ukraińskiego zostały przytoczone w przekładzie autorów niniejszego artykułu.

dawanych przez Bułę książek i ilustracji. Warto przy tym zaznaczyć, że – jak zauważają Anna Maria Czernow i Krzysztof Rybak w artykule poświęconym współczesnym książkom ekologicznym –

Wobec tak palących – dosłownie i w przenośni – kwestii, jak globalne ocieplenie i wymieranie gatunków, zasadne jest pytanie, na ile i w jakim kierunku ekologiczna literatura dla dzieci może kreować postawy czytelniczek i czytelników. Nie bez znaczenia pozostaje również fakt, że za jej pośrednictwem dorosłe twórczynie i twórcy komunikują swoje poglądy, przekonania i sądy, kształtując ideologiczny w duchu przekaz (Czernow, Rybak, 2022: 15).

Do wymienionych przez badaczy działań wpływających na zniszczenie środowiska niezaprzeczalnie dodać należy działania zbrojne i związane z nimi *ekobójstwo*. Wraz z eskalacją agresji Rosji w 2022 roku na prowadzonym przez artystkę profilu na portalu Instagram zaczęły się pojawiać nawiązujące do sytuacji w Ukrainie pojedyncze grafiki z bohaterami jej książek, postaciami ze świata *tukoni*, na których zwierzęcy protagoniści uciekają przed terrorem wojny, pożarów i spadających bomb. Na rysunkach przedstawiciele różnych ras chowają się w norach, dzielą jedzeniem i okryciem, wspierają się pocieszającym słowem i uściskiem. Rozmawiają o strachu, odwadze i wygranej światła w ciemności. Chociaż w autorskich książkach Buły, charakteryzujących się właśnie *niesamowitością fantastyczną*⁴, w przeciwieństwie do ekologicznych tekstów informacyjnych, nie znajdziemy *bezpośrednich* nawiązań do ochrony środowiska i sytuacji politycznej, wszystkie z nich wskazują na znaczenie *międzygatunkowej solidarności* (*interspecies solidarity*) niezbędnej do ocalenia ekosystemu, zwłaszcza w sytuacji, jaka zaistniała na terenie Ukrainy. Termin ten w kontekście współpracy ludzi i zwierząt wprowadziła Kendra Coulter w książce *Animals, Work, and the Promise of Interspecies Solidarity* (2016). Jak pisze badaczka, „zwierzęta nie są bezsilne ani pozbawione głosu i na różne sposoby kształtują elementy [swojej i ludzkiej] codzienności” (2016: 141). Mimo że Coulter skupia się na relacjach ludzi i zwierząt hodowlanych, pojęcie międzygatunkowej solidarności można zastosować w znaczeniu szerszym do opisu szeregu interakcji między różnymi przedstawicielkami i przedstawicielami flory i fauny.

Biorąc pod uwagę wciąż rosnącą liczbę tłumaczeń utworów Buły⁵, można pokusić się o stwierdzenie, że jej książki – pełne uniwersalnych wartości i fan-

⁴ Określenie Tzvetana Todorova. Więcej na temat podgatunków fantastyki w kontekście słowiańszczyzny zob. Kamińska-Maciąg, 2019: 10–11.

⁵ Liminalny charakter literatury związany jest też z kwestią tłumaczeń na języki obce, a w przypadku ukraińskich książek dla dzieci to właśnie te obrazkowe cieszą się największą popularnością poza granicami kraju. Od zdobycia przez Ukrainę niezależności w 1991 roku dzieła takich autorów, jak: duet Romana Romanyszyn i Andrija Lesiw, Oleksandr Shatokhin czy właśnie Oksana Buła nagrodzono na międzynarodowych festiwalach i tłumaczono na wiele języków obcych, między innymi: polski, czeski, angielski, hiszpański, francuski, niemiecki, mandaryński, portugalski i koreański. W ostatnich la-

tastycznych toposów – mają potencjał, by stać się metaforycznym portalem przybliżającym nie tylko rodzimym, ale również zagranicznym odbiorcom specyfikę ukraińskiej przyrody, a także kulturę tego kraju, szczególnie w czasie, gdy są niszczone przez rosyjską agresję (por. Świetlicki, 2022). W niniejszym artykule pragniemy zaprezentować polskim czytelniczkom i czytelnikom świat magicznych stworzeń *tukoni*, opiekunów lasu, wykreowany przez Bułę w serii książek obrazkowych (w tym w przetłumaczonych przez Irynę Vikyrchak na polski książkach *Miś nie chce spać!* i *Żubr chce spać*) oraz powieści graficznej *Бепова міль* (Wrzosowa ćma, 2023). Opis wybranych aspektów dzieł pisarki i ilustratorki pozwoli nam pokazać, że w chronotopie stworzonego przez nią niezwykłego i harmonijnego uniwersum, w którym postacie ludzkie są nieobecne, a protagonistą jest antropomorfizowana, współpracująca ze sobą przyroda, przekroczenie różnorodnych granic pozwala zarówno bohaterom, jak i odbiorcom, na zrozumienie ich roli i jej znaczenia w ekosystemach świata.

Grafika Buły nawiązująca do wojny w Ukrainie. Źródło: Instagram, https://www.instagram.com/tukoni_tribe/

tach ukraińskie książki obrazkowe spotykają się ze znacznym zainteresowaniem badaczy ukraińskiej literatury dziecięcej (por. Kachak, 2018b; Świetlicki, 2018, 2019, 2020, 2022; Jakubowska-Krawczyk, 2016; Jakubowska-Krawczyk, Romaniuk, 2019). W ramach projektu *Insights into Ukrainian Children's Literature* pochodzący z różnych krajów studenci i studentki programu Erasmus Mundus International Master Children's Literature, Media & Culture przygotowali serię recenzji ukraińskich książek obrazkowych, w tym kilku omówionych w niniejszym artykule utworów Buły (zob. Insights, 2023).

OD PARKU DO ŚWIATA *TUKONI*

Trzeba zaakcentować, że topos solidarności jest jednym z tych motywów, którego wartość badacze literatury dziecięcej często podkreślają. Dla przykładu, „literatura dziecięca jest w stanie przyczynić się do powstania solidarności międzypokoleniowej, pomimo zdominowanego przez dorosłych charakteru kulturowych wytworów dla dzieci i wielu sposobów, w jakie podkreśla się, że dzieciństwo i dorastanie to kategorie odmienne od dorosłości”. Co więcej, motyw ten może wręcz „doskonalić inteligencję pokoleniową czytelników” (Deszcz-Tryhubczak i Jacques, 2021: xvii-xviii). Podobny potencjał niosą ze sobą przedstawienia międzygatunkowej solidarności, również te zawarte w twórczości Buły. Uważność w stosunku do szczególnej perspektywy, z jakiej artystka opowiada i rysuje wymyślone przez siebie historie, sprawia, że jej utwory świetnie sprawdzają się w roli podstawy do rozmów o współistnieniu, odpowiedzialności, ekologii, zwłaszcza że „niezmiennie bardzo ważny jest wychowawczy potencjał książki obrazkowej. Dotyczy to nie tylko dzieci jako głównego odbiorcy, ale i dorosłych (rodziców, dziadków), którzy są nie tylko odbiorcami pośredniczącymi, lecz także i docelowymi” (Howorus-Czajka, 2022:454).

Warto w tym miejscu wspomnieć, że pochodząca ze Lwowa autorka uniwersum *tukoni* to absolwentka Lwowskiej Narodowej Akademii Sztuki. Artystka zasłynęła jako ilustratorka książek takich ukraińskich autorek, jak: Hałyna Kyrpa, Hałyna Tkachuk⁶, Oksana Łuszczewska i Kateryna Michalicyna, a ponadto przekładów utworów napisanych przez Tove Jansson, Andreasa Steinhöfela i Anne Fine. Jej styl charakteryzuje się stosowaniem naturalnych odcieni i pastelowych kolorów, łączeniem akwareli i ołówka, dbałością o przedstawianie szczegółów krajobrazów i natury, jak również tworzeniem uroczych, pobudzających wyobraźnię postaci, czego najlepszym dowodem są omawiane w niniejszym artykule *tukoni* i inni mieszkańcy lasu. Co ciekawe, kwestia uważności w stosunku do ochrony środowiska oraz międzygatunkowej solidarności towarzyszyła artystce jeszcze przed powstaniem świata *tukoni*. Problematyka ta została poruszona w utworach Kyrpy i Michalicyny, które Buła ilustrowała. W dziełach tych pojawia się też tematyka przestrzeni i liminalności, do której artystka powraca w swych autorskich książkach. Pozycja *Миї мамі чмав зіркою* (2015, *Mój tato został gwiazdą*) autorstwa Kyrpy to opowieść o dziewczynce, która straciła ojca, a zarazem jedna z pierwszych książek obrazkowych dla dzieci o Rewolucji Godności z przełomu lat 2013–2014 (zob. Kachak, 2018b; Świetlicki, 2018). Ilustracje Buły, miejscami przywołujące na myśl dziecięce rysunki, uzupełniają przejmującą opowieść o dziewczynce próbującej poradzić sobie z traumą związaną ze śmiercią taty, który,

⁶ Warto zauważyć, że zilustrowana przez Bułę ukraińsko-angielska książka stanowi część projektu *Becoming Global: Bilingual Ukrainian-English Picturebooks* (2014) (zob. Tkachuk, 2014).

jak mówi jej mama, zamienił się w gwiazdę i czuwa nad bliskimi (Świetlicki, 2019). Co ważne, związek między ziemią a gwiazdami – a w szczególności konstelacjami tworzącymi figury zwierząt – to jeden z najczęściej pojawiających się wątków pobocznych w książkach o *tukoni*.

Okładka *Мій тато став зіркою* Kyrpy i Buły.

Stworzona we współpracy z Michalicyną książka obrazkowa *Xmo pocme y napky* (2016, *Co rośnie w parku*) weszła do katalogu White Ravens 2016 i zapewniła Bule międzynarodową rozpoznawalność za sprawą licznych przekładów, w tym na język polski (tłum. Marii Mazurowskiej – zob. Michalicyna, 2020a; Michalicyna, 2020b). *Co rośnie w parku* – w oryginalnej wersji *Kto rośnie w parku* – i pozostałe dwie książki z serii stworzonej przez Michalicynę i Bułę⁷ pokazały estetyczne wyrafinowanie ilustratorki i jej dbałość o przyrodnicze szczegóły. Warto zaznaczyć, że celem samego tekstu jest rozpoznanie botanicznego dziedzictwa i tożsamości protagonisty, który jest sadzonką, ale to ilustracje Buły, piękne i drobiazgowo, pozwalają odbiorcy na identyfikację gatunków pod względem analizy cech charakterystycznych konkretnych drzew. Co istotne, autorki książek przypisują sprawczość nie tylko swoim ro-

⁷ *Xmo pocme в саді* (2017, *Kto rośnie w sadzie* – polski przekład *Co rośnie w sadzie*, 2020) i *Xmo pocme y nici* (*Kto rośnie w lesie*, 2019). Ostatnia książka z trylogii do tej pory nie doczekała się przekładu na język polski.

ślinnym bohaterom, ale także całemu ekosystemowi parku, w którym protagoniści mieszkają i się rozwijają. Międzygatunkowa solidarność i współpraca są zatem celową częścią świata opisanego w trylogii o parku, sadzie i lesie.

Okładka polskiego przekładu *Xmo pocme y napky* Michalitsyny i Buły.

MIĘDZYGATUNKOWA SOLIDARNOŚĆ ŚWIATA *TUKONI*

W 2016 roku nakładem popularnego lwowskiego Wydawnictwa Starego Lewa ukazały się dwie w pełni autorskie książki obrazkowe Buły – *Зубр шукає гніздо* (*Żubr szuka gniazda*; w polskim przekładzie *Żubr chce spać*, 2023) i *Ведмідь не хоче спати* (*Miś nie chce spać!*), w których to po raz pierwszy pojawiają się wymyślone przez artystkę magiczne stworzenia *tukoni* wraz z innymi zwierzęcymi mieszkańcami lasu oraz ćmy. Te trzecioosobowe pozycje z pięknymi ilustracjami i niewielką ilością tekstu, skierowane do najmłodszych i przeznaczone do wspólnego czytania z dorosłymi, spotkały się z pozytywnym odbiorem czytelników i czytelniczek, a na przestrzeni ostatnich kilku lat wydano je między innymi w krajach, jak: Włochy, Niemcy, Francja, Hiszpania, Rumunia i Chiny⁸. Każde stworzenie w świecie *tukoni* ma swoje miejsce w ekosystemie lasu, a jego życie powiązane jest ściśle z przedstawicielami innych gatunków. Las to przestrzeń li-

⁸ Szczegółowa lista przekładów znajduje się na stronie Tukoni.World (zob. Perekladi).

minalna, będąca w ciągłym ruchu, możliwym tylko przy współpracy ogółu istot. *Tukoni* zaś dbają o to, aby wszystko działało w nim zgodnie z prawem natury. Nie sposób nie zauważyć w nich autorskiego nawiązania do podstaw beletrystyki dla dzieci, związanych „najczęściej z tradycją bajki Ezopowej – miniaturowej formy prozatorskiej służącej prezentacji fabuły z udziałem bohaterów zwierzęcych, których antropomorfizacja, polegająca na prezentowaniu cech ich natury jako zwierciadła ludzkich postaw i charakterów, miała pełnić przede wszystkim funkcje dydaktyczne i poznawcze” (Waksmund, 2020: 99). W książce *Бедмідь не хоче спати* tytułowy zbuntowany miś, sprzeciwiający się temu, by zapaść w zimowy sen, to zwierzę nie tylko znane w wielu kulturach, ale i jedna z najczęściej pojawiających się postaci zwierzęcych w literaturze dziecięcej. Jak zauważa Ryszard Waksmund, niedźwiedź, negatywny bohater folkloru, został na początku XX wieku „zinfantylizowany” i „uludyczniony”, dzięki czemu każde dziecko na świecie zna i lubi jakiegoś miłego misia – czy to na przykład Puchatka, czy Misia Uszatka (zob. Waksmund, 2020: 118). Nie dziwi zatem, że poświęcona temu bohaterowi książka jako pierwsza doczekała się przekładu na kilka języków obcych. Jednakże obecność w obu tekstach żubra, zazdroszczącego misiowi snu zimowego, jak również drzew i roślin typowych dla konkretnego regionu, sprawia, że harmonijny las Buły możemy odczytać jako przestrzeń typową dla Europy środkowo-wschodniej, a jej książki jako nośnik potencjału edukacyjnego. Co ciekawe, oba zwierzęta symbolizują potęgę i siłę przyrody, wytrzymałość i dzielność, ale w opowieściach i rysunkach ukraińskiej artystki nie są one wzorem do naśladowania, nie występują w roli mentora czy autorytetu. Problemy, jakie napotykają na swojej drodze, dotyczą raczej drobnych spraw codzienności, z którymi może utożsamić się każde dziecko. W dodatku autorka zapewnia im magiczną pomoc, łącząc tym samym tradycję bajki Ezopowej z baśniową magią.

Okładka oryginalnych wydań *Зубр шукає гніздо* i *Бедмідь не хоче спати*.

Jak wyżej wspomnieliśmy, zwierzęcom bohaterom książek Buły w ich rozterkach, które wpływają na funkcjonowanie całego lasu, pomagają *tukoni*. Są to niezwykle, magiczne stworzenia, dobre duchy lasu, odpowiedzialne za zachowanie równowagi w naturze, dbające o stworzenie właściwych warunków rozwoju wszystkich zwierząt i roślin w ekosystemie. Baśniowe stworki występują w roli opiekunów, mentorów, są gwarantem dobrostanu lasu. Należy przy tym zauważyć, że *tukoni* to istoty o wielu rozmiarach, kolorach i atrybutach. Jak pisze sama artystka, wykreowane przez nią stworzenia „są bardzo różne: *tukoni* drzew, *tukoni* traw, *tukoni*-pierwiosnków...” (Geroi). Świat pełen magii i niezwykłych stworzeń, niewidocznych w świecie realnym, a jednocześnie niestojących z nim w opozycji, młodym odbiorcom daje poczucie bezpieczeństwa, umożliwia rozpoznanie emocji, uwrażliwia nie tylko na potrzeby własne, ale również zwierząt i roślin (por. Niesporek-Szamburska, 2008). U Buły *Tukoni* nie odpowiadają jedynie za życie zwierząt. Pomoc zniszczonemu przez burzę drzewu stanowi motyw przewodni trzeciej książki z cyklu, *Тукони – мешканець лісу* (2018, *Tukoni – mieszkaniec lasu*), kolejnego dzieła artystki umieszczonego w katalogu White Ravens, o melancholijnej estetyce przypominającej tę z wyprodukowanej przez Moon Studio gry *Ori and the Blind Forest* (2015). W przeciwieństwie do poprzednich dwóch książek obrazkowych autorki, postacią centralną nie jest żadne znane czytelnikom i czytelniczkom zwierzę, a *Tukoni* Podróżnik. Bohater zwraca się z prośbą o pomoc do innych mieszkańców lasu, żeby wspólnie uratować zniszczone przez burzę drzewo. Ratunkiem okazuje się utkanie magicznego koca i otoczenie pnia nadzwyczajną troską⁹. W 2021 roku ukazała się kolejna i ostatnia do tej pory książka obrazkowa z serii, *День народження ялинки* (*Dzień narodzenia jodły*), opowiadająca o lesie w czasie zimy i dniu narodzenia jodły – drzewa utożsamianego z tą porą roku – oraz świecie wszystkich *tukoni*. Warstwa wizualna książki nawiązuje do celebracji saturnaliów zimowego przesilenia¹⁰.

W przeciwieństwie do książek obrazkowych skupiających się na *tukoni* i życiu lasu w trakcie dnia, składająca się z dwóch rozdziałów powieść graficzna *Вересова міль* (*Wrzosowa ćma*, 2023¹¹) opowiada o nocy i ćmach, które czytelnicy i czytelniczki poznali już w rolach postaci pobocznych w *Żubr chce spać*, *Tukoni – mieszkaniec lasu* i *Dzień narodzenia jodły*. *Wrzosowa ćma* również skierowana jest do najmłodszych odbiorców. Pojawiają się w niej także, podobnie jak w poprzednich utworach ukraińskiej ilustratorki, motywy podróży,

⁹ Warto podkreślić, że od 2020 roku *tukoni* pojawiają się również w interaktywnej grze/aplikacji *Tukoni – The Game*. Na kanale YouTube *Tukoni Tribe* (youtube.com/@Tukonitribe) dostępny jest film promocyjny *Tukoni The Game | Official Trailer*, jak też seria rozmów z Bułą i innymi twórcami gry. Szczegółowa analiza gry i jej związku z książkami Buły wykracza poza ramy niniejszego artykułu. Na stronie artystki można zakupić kalendarze, przypinki i inne materiały z wizerunkami *tukoni* i ciem.

¹⁰ Te dwa utwory także przetłumaczono na kilka języków obcych i wciąż pojawiają się ich kolejne wydania.

¹¹ Pierwsza z nowego cyklu Buły *Bajki dla słońca i księżycy*.

istnienia pomiędzy granicami i pokonywania strachu. W tej propozycji możemy zresztą zauważyć odniesienia do tradycji bajki zwierzęcej: przemieszczanie się bohaterów w przestrzeni (a co za tym idzie – w czasie) i towarzyszące temu spotkania należą do jej istotnych kompozycyjno-fabularnych wyróżników.

Okładka czeskiego wydania *Туконі – мешканець лісу*.

Choć w pozycji tej obraz wciąż dominuje nad tekstem, a określenie go *powieścią graficzną* pochodzi od samej autorki, jego cechy gatunkowe niewątpliwie pozwalają na taką kwalifikację. Szczególnie biorąc pod uwagę fakt, że powieść graficzna to jedna z trzech podstawowych form genologicznych komiksu, odmiana najbliższa literaturze, a jej wyznacznikami są:

deheroizacja w zestawieniu z bohaterami o nadludzkich możliwościach w tradycyjnym komiksie, realizm w konstrukcji świata przedstawionego, często pierwszoosobowa forma narracyjna, obejmująca zamkniętą strukturę fabularną, ukształtowaną na wzór literackiej powieści, autobiografizm, pogłębiona motywacja psychologiczna, odniesienia do tradycji gatunkowych literatury, takich jak powieść o dojrzewaniu, powieść środowiskowa, kronika rodzinna, literatura faktu itd. (Birek, 2009: 248).

Główną bohaterką powieści jest Szara Ćma, mieszkająca na wrzosowej łące, znajdującej się *pomiędzy* olchowym gajem a sosnowym lasem. Zazwyczaj bycie pomiędzy „niweluje kategoryczność wytyczonych granic, unieważnia je i spr-

wia, że ulegają destabilizacji (na przykład w odniesieniu do obcości i swojskości)”. Co więcej, „wielość współkształtujących tę sferę impulsów tworzy rzeczywistość niejednoznaczną i różnorodną, definiowalną przez różnice, które mogą się na siebie nakładać” (Chojnowski, 2020: 11). Jednakże, gdy ją poznajemy, protagonistka nigdy nie przekroczyła granicy łąki, nie poznała innej ćmy, natomiast jej jedynymi przyjaciółmi są odwiedzający ją od czasu do czasu sowa i nietoperz. Szara Ćma jest zafascynowana drzewami, o których opowiadają jej nocni przyjaciele, i zbiera przynieszone przez wiatr liście. Jej życie się zmienia, gdy pozna je bukową ćmę o imieniu Brachmin. Namówiona przez nią wyrusza w podróż poza spokojną przestrzeń łąki, w stronę niebezpiecznego lasu, w trakcie której nie tylko mierzy się z własnymi lękami, ale także dostaje szansę zostania członkinią społeczności magicznych ciem mieszkających razem z *tukoni* w wysokim jaworze, stanowiącym centrum lasu i fantastycznego świata.

Okladka oryginalnego wydania *Вересова міль*.

Zarówno w warstwie tekstowej, jak i wizualnej, we *Wrzosowej Ćmie* Buła odwołuje się do liminalnej symboliki europejskiego i słowiańskiego folkloru oraz hinduizmu. Wrzos to kwiat ziemi, utożsamiany z wrażliwością, w wielu europejskich kulturach pełniący rolę istotnego symbolu życia, dobrobytu, ale też śmierci (Folklard, 1892; Cunningham, 2009: 282). Imię Brachmin zaś przywołuje na myśl słowo *bramin*, w hinduizmie oznaczające natchnietego i czystego duchowo kapłana, w mitologii indyjskiej stworzonego przy powstaniu świata. W kulturze za-

chodu do tej osoby odwoływał się choćby amerykański transcendentalista Ralph Waldo Emerson w wierszu „Brakhma” (1856). Niezależna bohaterka powieści graficznej Buły zajmuje się dbaniem o pozostawiane na roślinach przez słońce promyki – nazywane przez nią kolorami. Niczym kapłanka pomaga protagonistce zmierzyć się z lękiem i zapoznaje ją z takimi istotami lasu jak jeże. W panelu łączącym świat książek obrazkowych z nową serią powieści graficznych Brachmin opowiada Szarej Ćmie o *tukoni*. To właśnie „tukoni razem z ćmami tworzą magiczne koce, które pomagają leczyć drzewa”, a jest to „możliwe tylko dzięki kolorom słońca” (Buła, 2023¹²). Obecność w utworze „pierwiastków fantastyki i cudowności, które w naturalny i harmonijny sposób łączą się ze światem realnym” (Niesporek-Szamburska, 2008: 49), przybliża powieść do gatunku, jakim jest baśń. Warto również zwrócić uwagę, że jawor, w którym mieszkają stworzenia, to jedno z najważniejszych drzew w kulturze ukraińskiej, w folklorze i poezji – by wspomnieć choćby wiersz „Тече вода з-під явора” (1860, „Spod jawora wypływa woda”) Tarasa Szewczenki – często łączone z początkiem świata, nieśmiertelnością, utratą dziewictwa, a co więcej – z siłą Kozaków. Nie dziwi zatem, że to w magicznym jaworze, portalu, przestrzeni liminalnej, do której ćmy mogą dostać się z każdej części lasu, znajduje się centrum świata Buły i to tam na końcu utworu Brachmin poznaje tytułową bohaterkę ze swoimi siostrami. Uwzględniając fakt, że podczas podróży Szarej Ćmie udało się – we współpracy z nowo poznaną koleżanką – stworzyć niebiański koc ochraniający ćmy od słońca, można przypuszczać, że bohaterka nie tylko ma magiczne moce, ale jest jedną z najpotężniejszych ciem świata *tukoni*. Jednak zakończenie utworu jest otwarte i zapowiada kolejny tom, którego wydanie zostało przesunięte z powodu trwającej w Ukrainie wojny.

PODSUMOWANIE

Ze względu na swój multimodalny charakter, książki obrazkowe i powieść graficzna Buły, utwory łączące tekst i ilustracje, ale też *wykraczające* poza ich ramy, można określić mianem dzieł *liminalnych*. W końcu, zdaniem Victora Turnera, takie przedmioty i podmioty „wymykają się z sieci klasyfikacyjnej, która zwykle wyznacza miejsce stanom i pozycjom w przestrzeni kulturowej [...], nie przebywają ani tam, ani tu” (Turner, 2010: 116). Książki obrazkowe to byty będące *po między* literaturą i sztuką, a do ich zrozumienia potrzebne są zarówno elementy werbalne, jak i wizualne (Nikolajewa, Scott, 2001: 226). Co więcej, to dzieła *łączące*, skierowane do dzieci i czytających z nimi/lub im dorosłych. Cytując słowa Justyny Deszcz-Tryhubczak, pragniemy w tym miejscu podkreślić, że „doświadczenia młodych czytelników i ich interpretacje tekstów często mają niewiele wspólnego z profesjonalnymi relacjami dorosłych czytelników, a mimo to pozostają nieuznane, ponieważ nie mają takiego samego znaczenia jak komentarze dorosłych” (2016: 11). Jednakże w przypadku książek obrazkowych, czytanych

¹² Utwory Buły nie zawierają paginacji.

wspólnie i wielokrotnie, czasami latami, młodzi czytelnicy i młode czytelniczki mogą „wybrać to, co rozumieją na danym etapie swojego rozwoju i rozszerzyć to rozumienie na inne poziomy znaczeniowe w ponownych lekturach książki obrazkowej, czy to natychmiast, czy po pewnym czasie” (Narančič Kovač, 2021: 83). Mimo że podczas pierwszego czytania pro-ekologiczny przekaz dzieł Buły może nie być dla dzieci oczywisty, świat *tukoni* pokazuje istotę zachowania równowagi w przyrodzie i rolę międzygatunkowej solidarności zamieszkujących lasy i łąki zwierząt, potencjalnie również tej między przyrodą a czytelnikami i czytelnikami. Mając na uwadze skalę dewastacji ukraińskiej kultury i natury w trakcie wciąż trwającej wojny, czarującą twórczość Buły można odczytać jako promyk nadziei na możliwość odbudowy niszczonych ekosystemów, a dla rodzimych i zagranicznych odbiorców w każdym wieku także jako przypomnienie o bogactwie ukraińskiej literatury i sztuki.

BIBLIOGRAFIA

- Birek, W. (2009). Powieść graficzna. *Zagadnienia Rodzajów Literackich*, 52 (1–2), 103–104.
- Buła, O. (2016a). *Vedmid' ne hoče spati*. Lviv: Vidavnictvo Starogo Leva.
- Buła, O. (2016b). *Zubr šukaê gniздо*. Lviv: Vidavnictvo Starogo Leva.
- Buła, O. (2018). *Tukoni – meškanec' lisu*. Lviv: Vidavnictvo Starogo Leva.
- Buła, O. (2021). *Den' narodžennâ âlinki*. Lviv: Vidavnictvo Starogo Leva.
- Buła, O. (2022a). *Veresova Mil'*. Lviv: Vidavnictvo Starogo Leva.
- Buła, O. (2022b). *Miš nie chce spać!* (tłum. I. Vikyrchak). Kraków: Lokator.
- Buła, O. (2023). *Żubr chce spać* (tłum. I. Vikyrchak). Kraków: Lokator.
- Chojnowski, P. (2020). *Liminalność i bycie „pomiędzy” w twórczości Petera (Piotra) Lachmanna*. Kraków: Universitas.
- Coulter, K. (2016). *Animals, Work and the Promise of Interspecies Solidarity*. London: Palgrave Macmillan.
- Cunningham, S. (2009). Encyklopedia magicznych roślin: drzewa, kwiaty, zioła (tłum. P. Karpowicz). Białystok: Studio Astropsychologii.
- Czernow, A.M., Rybak, K. (2022). Zielony dydaktyzm, czyli o tym, jak dorośli projektują przyszłość planety we współczesnych książkach ekologicznych dla dzieci. W: A.M. Czernow, J. Żygowska (red.), *Przyszłość. Szkice o sztuce dla dziecka* (13–32). Poznań: Centrum Sztuki Dziecka w Poznaniu.
- Deszcz-Tryhubczak, J., Jaques, Z. (2021). Introduction. In: J. Deszcz-Tryhubczak, Z. Jaques (ed.), *Intergenerational Solidarity in Children's Literature and Film* (xi–xxviii). Jackson: University Press of Mississippi.
- Deszcz-Tryhubczak, J. (2016). *Yes to Solidarity, No to Oppression: Radical Fantasy and Its Young Readers*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Folkard, R. (1892). Plant Lore, Legends, and Lyrics Embracing the Myths, Traditions, Superstitions, and Folk-Lore of the Plant Kingdom. London: London, Sampson, Low, Marston. Pobrano z: <https://archive.org/details/cu31924062766666/page/n9/mode/2up>.
- Geroi, *Tukoni.world*. <https://tukoni.world/geroi.html>. [dostęp: 30.08.2023].
- Howorus-Czajka, M. (2022). Ekologia a książka obrazkowa, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. 70 (4), 453–463.
- Insights into Ukrainian Children's Literature. (2023). *Children's Literature, Media & Culture*. <https://www.gla.ac.uk/postgraduate/erasmusmundus/clmc/insightsintoukrainianchildrensliterature/> [dostęp: 30.08.2023].

- Jakubowska-Krawczyk, K. (2016). Przestrzeń realna czy mityczna? *Kazka pro Majdan Chrystyny Łukaszczyk*. W: W. Kostecka, M. Skowera (red.), *Geografia krain zmyślonych. Wokół kategorii miejsca i przestrzeni w literaturze dziecięcej, młodzieżowej i fantastycznej* (137–174). Warszawa: SBP.
- Jakubowska-Krawczyk, K., Romaniuk, S. (2019). Universalizm voënnoi tematiki? Problemi perekladu ilüstrovanõi kniżki (na prikladĩ proektu tvorčõi majsternĩ «Ag'rafka» «Vijna, šo zminila Rondo». *Mova: klasične – moderne – postmoderne*, 5, 84–97.
- Kachak, T. (2018a). *Tendencii rozvitku ukrains'koĩ prozi dlã ditiĩ ta ũnactva počatku XXI st.* Kyiv: Akademvydav.
- Kachak, T. (2018b). The Theme of Death in Ukrainian Literature for Children: Author's Interpretation – Artistic Peculiarities – Reader's Perception (based on Halyna Kyrpa's story 'My Dad Has Become a Star'. *Studia Polsko-Ukraińskie*, 5, 161–174.
- Kamińska-Maciąg, S. (2019). *Zjawiska tajemne i fantastyka w prozie rosyjskiej XIX wieku*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Michalicyna, K. (2020a). *Co rośnie w parku* (il. O. Buła, tłum. M. Mazurowska). Warszawa: Zielona Sowa.
- Michalicyna, K. (2020b). *Co rośnie w sadzie* (il. O. Buła, tłum. M. Mazurowska). Warszawa: Zielona Sowa.
- Mikhalitsyna, K. (2019). *Hto roste u lišĩ* (il. O. Bula). Lviv: Vidavnictvo Starogo Leva.
- Narančić Kovač, S. (2021). Intergenerational Encounters in Contemporary Picturebooks. In: J. Deszcz-Tryhubczak, I. B. Kalla (ed.), *Children's Literature and Intergenerational Relationships Encounters of the Playful Kind*, (63–92). London: Palgrave Macmillan.
- Niesporek-Szamburska, B. (2008). Baśń. W: K. Heska- Kwaśniewicz (red.), *Literatura dla dzieci i młodzieży (po roku 1980)*. T. 1 (47–72). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Nikolajeva, M., Scott, C. (2001). *How Picture Books Work*. New York: Routledge.
- Pereklad, *Tukoni-world*. <https://tukoni.world/knyzhky/perekladi.html>. [dostęp: 30.08.2023].
- Randhawa, S.H. (2023). Po zniszczeniu zapory w Kachowce: ekobójstwo musi być uznane za zbrodnię (tłum. K. Byłów). *Krytyka Polityczna*, 7 lipca. <https://krytykapolityczna.pl/swiat/ekobojstwo-prawo-miedzynarodowe-zniszczenie-tamy-w-kachowce/>. [dostęp: 30.08.2023].
- Świetlicki, M. (2018). *Oh, What a Waste of Army Dreamers...*: The Revolution of Dignity and War in Contemporary Ukrainian Picturebooks. *Filoteknos*, 8, 118–129.
- Świetlicki, M. (2019). Mój tato został gwiazdą. Tanatos w ukraińskiej książce obrazkowej. *Slavica Wratislaviensia*, 168, 197–206.
- Świetlicki, M. (2022). Refleksje nad przeszłością, teraźniejszością i przyszłością ukraińskiej literatury dziecięcej i młodzieżowej. W: A.M. Czernow, J. Żygowska (red.), *Przyszłość. Szkice o sztuce dla dziecka* (155–167). Poznań: Centrum Sztuki Dziecka w Poznaniu.
- Tkachuk, H. (2014). *Gojdalka pid klenom/The Swing Under the Maple Tree* (ill. O. Bula). Kyiv: Bratske Publishers.
- Turner, V. (2010). *Proces rytualny. Struktura i antystruktura* (tłum. E. Dżurak). Warszawa: PWN.
- Waksmund, R. (2020). *Literackie światy dzieciństwa: fikcja i rzeczywistość*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Wolfe, L. (2023). The Children Russia Kidnapped. *The Atlantic*, 1 lipca. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2023/07/russia-kidnapping-abducting-ukrainian-children/674535/#>. [dostęp: 30.08.2023].